

УДК [343.1+347.9](477)»364»

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v054.2024.10>

Шебаніц Діана Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0000-0002-8897-9721

Перевишко Юлія Віталіївна,

магістр

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0009-0008-4581-6122

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ДІЇ РЕЖИМУ «ВОЄННОГО СТАНУ» В КОНТЕКСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: КРИМІНАЛЬНИЙ ТА ЦИВІЛЬНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Воєнний стан, як специфічний правовий режим держави, передбачає обмеження певних прав і свобод громадян, а також встановлення особливого порядку для забезпечення національної безпеки. Підставою запровадження в Україні режиму «воєнного стану» стало повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України о 5-тій ранку 24 лютого 2022 року.

Для України цей режим створює чимало викликів і наразі ми можемо спостерігати певний ряд проблем економічного, соціального і правового характеру, зокрема, з процедурами притягнення до відповідальності, наприклад, за корупційні злочини, шахрайство, військові злочини тощо. Інститут притягнення до відповідальності зазнає кризи через ці виклики і створює правову нестабільність, що є загрозою для принципів законності і верховенства права. В умовах сучасності питання ефективного функціонування держави в умовах режиму воєнного стану та законодавчих механізмів притягнення до відповідальності осіб набуває особливого значення. Це дозволяє державі захистити себе та своїх громадян від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечити дотримання правопорядку та сприяти відновленню законності як під час дії так і після завершення воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Свої міркування щодо кримінальної і цивільної відповідальності, проблем кваліфікації злочинів, призначення покарань і актуальності норм в умовах воєнного стану висловлювали низка вітчизняних науковців-правників, зокрема, М. І. Хавронюк, М. В. Шепітько, О. М. Шармар, В. В. Муляр, І. В. Гловюк та інші фахівці.

Метою дослідження є аналіз змін чинного законодавства України з моменту запровадження режиму «воєнного стану», зокрема, стосовно притягнення осіб до кримінальної і цивільної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Режим воєнного стану в Україні офіційно запроваджений Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [1]. Цей Указ затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» [2].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

На підставі ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на

щодо неї. Так, Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 03 квітня 2022 року доповнює Кримінальний кодекс України статтею 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [7].

Дійсно, проблема нерегульованого обігу гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку, в той час, коли її призначення – допомога нужденним, постраждалим від бойових дій і їх наслідків ставить державу Україна на міжнародній арені в незручне становище і шкодить репутації, що впливає на загальну думку міжнародної спільноти і геополітику. Тому, ці зміни ми вважаємо надзвичайно важливими, враховуючи рівень вразливості нашої держави і залежності від допомоги західних партнерів.

Аналізуючи диспозицію статті 201² КК України можна виділити три форми діяння, за які настає кримінальна відповідальність, а саме: 1) продаж товарів чи предметів гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги – тобто розпорядження ними у спосіб, що суперечить фактичному цільовому призначенню; 3) укладання будь-яких інших правочинів щодо розпорядження будь-чим із наведених вище об'єктів.

Варто зазначити таку важливу деталь, що законодавець в диспозиції статті 201² КК України чітко не визначає коло суб'єктів, що дає можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги.

Отже, доповнення Кримінального кодексу України даною статтею дає нам змогу здійснювати як превентивне попередження вчинення кримінального правопорушення так і можливості покарання осіб які вже вчинили кримінальне правопорушення.

На думку Муляра Г.В. і Бабича В.А. існуючими недоліками даної норми можна виділити наступне: 1) невиправдано завищену мінімальну межу, яка дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності недобросовісних осіб; 2) мета даного кримінального правопорушення «отримання прибутку» є дискусійною, тому що подібне словосполучення досі вживалося лише у контексті фактичних наслідків протиправної поведінки суб'єкта кримінального правопорушення. Тому, законодавцю необхідно в диспозиції ст. 201² КК України чітко визначити коло суб'єктів, тим самим

унеможливити притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги [8].

В умовах режиму «воєнного стану», на фоні масштабних надходжень матеріальної і гуманітарної допомоги від країн Європи в Україну, значно загострилась також проблема контрабанди. Так, згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» від 09 грудня 2023 року Кримінальний кодекс України був доповнений статтями 201³ і 201⁴, що стосуються безпосередньо переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електроенергії) – контрабанди і контрабанди підакцизних товарів (крім електричної енергії) [9].

Законом зазначено, що стаття 201³ набирає чинності з 01 липня 2024 року і зазначена норма зворотної дії у часі не має. Принцип «норма зворотної дії у часі не має» означає, що нормативно-правовий акт застосовується лише до тих подій та правовідносин, які виникли після набуття ним чинності. Інакше кажучи, нові правила не можуть змінювати або скасовувати правові наслідки дій, що відбулися до того, як ці правила набули чинності.

Цей принцип є важливим для захисту прав людини, оскільки забезпечує правову визначеність і захист від застосування нових, можливо більш суворих законів до дій, які вже були здійснені. Він закріплений у Конституції України та багатьох міжнародних документах.

Винятки з цього принципу допускаються у кримінальному праві: якщо новий закон пом'якшує покарання або іншим чином покращує становище особи, яка вчинила злочин, то він може мати зворотну дію, тобто поширюватися на правопорушення, вчинені до його прийняття. Це дозволяє забезпечити більш гуманний підхід до правопорушників.

На нашу думку, дана норма була прийнята занадто пізно, так як контрабанда, як світове явище, завдає значних збитків державному бюджету у вигляді мільйонів гривень несплачених податків та митних зборів, що негативно впливає на економіку, зокрема, ВВП держави, ціноутворення і рівень соціального і пенсійного забезпечення громадян.

Щодо притягнення до цивільної відповідальності в умовах війни слід відмітити, що цивільна від-

повідальність також має свої особливості. Основні її аспекти стосуються захисту прав громадян у зв'язку з обмеженням свободи пересування, користування приватним майном у військових цілях, а також відшкодування збитків, заподіяних громадянам у зв'язку з мобілізацією ресурсів, що регулюються Цивільним кодексом України.

Відповідно до статті 313 ЦК України кожна особа має право на вільне пересування [10]. З набранням чинності Закону України «Про правовий режим воєнного стану» ця норма зазнала фактичних змін, адже згідно із пунктом 5 частини 1 статті 8 цього Закону військово командування та військові адміністрації можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади запроваджувати і здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення режиму «воєнного стану» такі заходи правового режиму як комендантська година – заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціальних перепусток і посвідчень.

З моменту запровадження по всій країні комендантської години з 00:00 до 05:00 години за порушення комендантської години настає адміністративна відповідальність у виді штрафу із застосуванням статей 210⁴ і 185 КУпАП.

Слід зазначити вплив воєнного стану на цивільні або господарські відносини і притягнення до відповідальності в цих сферах, зокрема, на це впливають зміни строків реалізації цивільних або господарських прав та виконання обов'язків, конкретно, продовження строків позовної давності, в тому числі спеціальних, переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності, припинення поруки; зупинення перебігу строків для вчинення дій, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності, а також строків щодо процедур набуття цих прав [11].

Звільнення від відповідальності на визначений законом період за вимушену неможливість належного виконання зобов'язань або недопущення економічної неможливості такого виконання, в тому числі: звільнення на період воєнного стану та протягом 30 днів після його скасування або припинення позичальників від сплати неустойки (штрафу, пені), а також нарахувань, передбачених ст. 625 ЦК України, за несвоєчасне виконання договорів кредиту та позики – п. 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України; заборона на

примусове виконання судових рішень, вчинення окремих виконавчих дій чи застосування інших процедур примусу до виконання приватно-правових зобов'язань; введення різного роду мораторіїв на підвищення цін / тарифів [12, 13, 14].

Отже, під час воєнного стану та протягом 30 днів після його завершення закон звільняє від відповідальності за невиконання зобов'язань, які стали неможливими через обставини воєнного часу. Це передбачає тимчасове звільнення позичальників від сплати штрафів, пені та інших нарахувань за прострочення кредитних договорів. Крім того, обмежується примусове виконання судових рішень та введення мораторіїв на підвищення цін і тарифів, що забезпечує захист прав громадян та підприємств у складних економічних умовах, спричинених воєнним станом.

Після обрання європейського вектору розвитку та прагнення інтеграції з європейським суспільством, перед Україною постала проблема приведення національного законодавства у відповідність до критеріїв міжнародного права і конвенцій, до яких Україна приєдналася впродовж 2022 року по сьогоднішній день. Україна також враховує дійсні правові тенденції щодо встановлення, внесення змін, скасування і тлумачення норм переважно у напрямку балансу між належною суворістю покарання, зумовлене режимом «воєнного стану», і достатнім гуманізмом для запобігання порушень основних прав і свобод людини, передбачених Конституцією України.

Відповідно до ч.2 ст.1 Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 18 жовтня 2022 року Кримінальний кодекс України зазнав наступних змін: по-перше, доповненням третього пункту частини третьої статті 81 щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання після словосполучення «тяжкий злочин» словами «у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк»; по-друге, зміни щодо назви статті 82 Кримінального кодексу України – заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким. Перша частина статті 82 вказує на те, що невідбута частина покарання у виді обмеження, позбавлення волі або покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінена судом на більш м'яке покарання, строк якого обчислюється з дня заміни невідбутої частини покарання

або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. Додатково стаття доповнена частиною п'ятою з наступним змістом: довічне позбавлення волі може бути замінено на позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років покарання, призначеного судом [15].

Дані зміни, перш за все, говорять про відповідність сучасних норм, що встановлюються і змінюються, принципам гуманізму і справедливості, що становлять базис для забезпечення принципу верховенства права в Україні і конституціоналізму, забезпечує ясність тлумачення і недвозначність термінів нормативно-правових актів.

Висновки. Запровадження воєнного стану накладає певні обмеження на права громадян і водночас посилює відповідальність за кримінальні правопорушення, які загрожують національній безпеці. Особливості притягнення до кримінальної та цивільної відповідальності в цей період спрямовані на підтримку правопорядку та захист інтересів держави і громадян. Важливо розуміти, що в умовах воєнного стану як громадяни, так і посадові особи мають бути обі-

знані з правовими наслідками своїх дій, адже лише це може сприяти збереженню громадянського порядку, стабілізації держави зсередини, а також може впливати на репутацію держави в світовому суспільстві, як-от гучні корупційні скандали за участю представників влади. Законодавчі зміни в умовах воєнного стану несуть в перспективі прогресивність не тільки соціального спектру, а й економічного, що завжди було актуально впродовж історії незалежності України, однак на сьогоднішній день, коли ми спостерігаємо руйнівні наслідки російської агресії і катастрофічних збитків, є надзвичайно важливим для відновлення економіки, покращення інвестиційного клімату та створення умов для швидкої реінтеграції і відновлення постраждалих регіонів та громадян, що мають статус безпосередніх жертв агресії. Саме впровадження ефективних і сучасних норм стане основою для стабільного відновлення і подальшого розвитку країни, підвищенню рівня життя громадян, зміцненню державних інститутів, сприятиме залученню міжнародної допомоги і покращенню відносин з країнами світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 14.10.2024)
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2122-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 14.10.2024)
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28, ст. 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 17.10.2024)
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення 14.10.2024)
5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 14.10.2024)
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квітня 2022 року № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> (дата звернення 14.10.2024)
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text> (дата звернення 14.10.2024)
8. Муляр Г.В., Бабич В.А. Особливості кримінальної відповідальності за розкрадання гуманітарної допомоги під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. Ужгород. 2023. С. 171-174.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів : Закон України від 09 грудня 2023 року № 3513-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2024. № 1, ст. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n46> (дата звернення 14.10.2024)
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003. №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.10.2024)
11. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 01 квітня 2022 року № 2174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text> (дата звернення 14.10.2024)
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності приватних виконавців та примусового виконання судових рішень, рішень інших органів (посадових осіб) у період дії воєнного стану: Закон України від 27 липня 2022 року № 2455-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Розглянуто основні правові аспекти режиму воєнного стану, особливості змін у кримінальному та цивільному законодавстві інституту відповідальності.

Зроблено висновок, що вдосконалення українського законодавства є неодмінною частиною розвитку держави, забезпечує захист життя громадян, економіки та держави, в тому числі іміджу країни на світовій арені.

Ключові слова: режим «воєнного стану», законодавчі зміни, притягнення до відповідальності, кримінальна відповідальність, цивільна відповідальність.

Shebanits Diana, Perevyshko Yuliia

Features of the implementation and operation of the “martial state” regime in the context of procurement: criminal and civil aspects

This scientific research article is devoted to the study of such a legal phenomenon as prosecution in the field of criminal and civil law in the context of the introduction of the “martial law” regime. The author reveals its essence, grounds, features and impact on the political and legislative spectrum of the State’s activities, in particular, amendments to the criminal and civil legislation of Ukraine.

The author examines current changes to the national criminal and civil legislation of Ukraine during the period of martial law.

The essence of actual offenses introduced into criminal legislation, their “perspective” in national law outside the martial law regime is indicated and revealed.

The specifics of criminal liability under martial law are emphasized: including liability for collaborative activity, aiding and abetting the aggressor State, illegal use of humanitarian aid for profit, criminalization of goods smuggling; and civil liability: it provides for the temporary exemption of borrowers from payment of fines, penalties and other charges for overdue credit agreements, the enforcement of court decisions and the introduction of moratoriums on price increases and goods are limited, which ensures the protection of the rights of citizens and enterprises during martial law and within 30 days after its completion.

The article examines the main legal aspects of the martial law regime, as well as the peculiarities of changes in the criminal and civil legislation of the institution of liability.

It was concluded that the improvement of Ukrainian legislation is an integral part of the development of the State, ensuring protection of the lives of citizens, the economy and the State, including the country’s image on the world stage.

Key words: martial law regime, legislative changes, prosecution, criminal liability, civil liability.